

РОЗДІЛ 12. ІНСТИТУЦІОНАЛЬНА ЕКОНОМІКА

ІНСТИТУЦІОНАЛЬНА ІНТЕГРАЦІЯ АГРАРНОГО СЕКТОРА УКРАЇНИ
INSTITUTIONAL INTEGRATION OF THE AGRICULTURAL SECTOR
OF UKRAINE

На сучасному етапі розвитку економіки країни для переважної більшості сільськогосподарських організацій агропромислової інтеграції має особливе значення, як джерело реальних інвестицій, форма конкурентоспроможності. Об'єднання в різні форми інтеграції сільськогосподарських товаровиробників, незалежно від організаційно-правової форми власності може бути потужним важелем стабілізації та розвитку сільськогосподарства та суміжних галузей.

Ключові слова: агропромисловий комплекс, агропромислова інтеграція, вертикальна інтеграція, горизонтальна інтеграція, інтеграція, інституціональна інтеграція, продовольча безпека.

На современном этапе экономического развития страны для подавляющего большинства сельскохозяйственных организаций агропромышленная интеграция приобретает особое значение как источник реальных инвестиций, форма повышения конкурентоспособности. Объединение в различные формы интеграции сельскохо-

зяйственных товаропроизводителей независимо от организационно-правовой формы хозяйствования и собственности может явиться мощным рычагом стабилизации и развития сельского хозяйства и связанных с ним отраслей.

Ключевые слова: агропромышленный комплекс, агропромышленная интеграция, вертикальная интеграция, горизонтальная интеграция, интеграция, институциональная интеграция, продовольственная безопасность.

At the present stage of development of the country's economy for the vast majority of agricultural organizations of the agro-industrial integration is of particular importance as a source of real investment, competitiveness. Combining different forms of integration of agricultural producers, irrespective of the legal form of ownership can be a powerful lever of stabilization and development of agriculture and related industries.

Key words: agriculture, agro-industrial integration, vertical integration, horizontal integration, integration, institutional integration, food security.

УДК 338.24: 330.837

Гальцова О.Л.

д.е.н., професор, завідувач кафедри економічної теорії, національної та міжнародної економіки
Класичний приватний університет
(м. Запоріжжя)

Постановка проблеми. Шляхом та формою подолання проблем аграрного сектора може стати реальна його інтеграція у рамках агропромислового комплексу, сформованого на новій основі балансу інтересів його учасників, а не за організаційно-розпорядним принципом. Стара система господарювання у процесі ринкової трансформації була зруйнована, що проявилось у деформації горизонтальних і вертикальних економічних зв'язків. Наслідком цього стало відокремлення інтересів суб'єктів різних сегментів. У перехідний період, коли ринкові інститути ще не сформувалися, необхідно докласти зусиль до забезпечення стабільності контактів та угод (як інституціональної форми організації зв'язків) між учасниками аграрно-промислово-торговельно-фінансово-інформаційної інтеграції, що сприятиме стійкості як сільськогосподарського виробництва, так і продовольчих ринків. Отже, сучасне сільськогосподарське виробництво потребує різноманітного забезпечення та широкого кола послуг сторонніх організацій. Самозабезпечення відходить у минуле, адже спеціалізація гарантує вищу ефективність. Водночас на сьогодні промислово-торговельно-фінансово-інформаційно-маркетингове забезпечення аграрного сектора відбувається на основі одноактних трансакцій, здебільшого не маючи довгострокового договірної характеру і, що найважливіше, взаємної

заінтересованості сторін у кінцевих результатах співпраці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Результати дослідження загальних питань розвитку АПК і його галузей, сфер виробництва, проблеми та перспективи розвитку інтеграційних процесів, відродження кооперативного руху в Україні, створення нових інтегрованих формувань висвітлені в працях провідних вітчизняних вчених-економістів: П.І. Гайдуцького, М.І. Туган-Барановського, О.В. Чайнова, Т.В. Ліпницького, М.Й. Маліка, О.В. Крисального, В.С. Шибаніна, Л.В. Молдаван, П.Т. Саблук, О.М. Шпичака та ін.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження низки питань, пов'язаних з інтеграцією господарюючих суб'єктів АПК, вивчення теоретичних аспектів розвитку інтеграційних процесів в АПК, проаналізувати розвиток кооперації та агропромислової інтеграції, прості та складні форми кооперування, які існують в аграрній сфері, та узагальнити пропозиції щодо оптимізації діяльності інтегрованих формувань, визначити переваги і проблеми розвитку агропромислової інтеграції в умовах сучасного стану розвитку економіки України.

Виклад основних результатів дослідження. Агропромисловий комплекс України розвивається на основі інтеграції і відіграє важливу роль у забезпеченні продовольчої безпеки всередині країни, адже саме він виконує важливу суспільну

функцію – забезпечення населення продуктами харчування, тому є стратегічною областю економіки держави і має найважливіше соціальне значення. Агропромислова інтеграція це – органічне поєднання виробництва та переробки сільськогосподарської продукції у визначених організаційно-виробничих фірмах – агропромислових підприємствах, комбінатах та об'єднаннях. В даний час інтеграція в АПК здійснюється виключно на основі комерційних інтересів. Все більш широкого поширення набувають агрохолдинги, агрофірми, асоціації, фінансово-промислові групи і т.п., усередині них ринкові механізми замінюються організаційно-економічними інструментами координації, деколи створюються організаційно-виробничі і організаційно-управлінські структури.

У масштабі всієї країни агропромислова інтеграція являє собою взаємопов'язану сукупність галузей народного господарства, які беруть участь у виробництві сільськогосподарської сировини, її заготівлі, перероблення, зберіганні, транспортуванні, збуті, виробництві засобів виробництва і їх обслуговування. Ця сукупність складає агропромисловий комплекс країни, розвиток якого регулюється державою.

Процес укрупнення сільськогосподарського виробництва здійснюється як на основі інтеграції так і кооперації. Терміни “інтеграція” і “кооперація” наближені за змістом, оскільки являють собою процес об'єднання або зближення різноманітних елементів у єдине ціле. При цьому під кооперацією розглядаються виробничі зв'язки підприємств суміжних галузей для спільного виробництва кінцевого продукту. Залежно від принципів організації і функціонування, прийнято виділяти такі види кооперації: галузеву і територіальну [1].

Однак звичайні кооперативні зв'язки не в змозі забезпечити довготривалі взаємовідносини між галузями виробництва та сферами економіки. Це зумовлено тим, що такі зв'язки не завжди спрямовані на підвищення прибутковості та зацікавленості у досягненні кінцевого результату, вони лише впливають на зближення галузей та сфер у вирішенні загальногосподарських і внутрішньогосподарських проблем.

На сьогодні набула новизни й актуальності кооперація учасників виробничо-збутового ланцюжка. Можливе потрійне трактування терміна “кооперація”. По-перше, кооперація – форма організації праці, яка забезпечує узгодженість спільних дій працівників у процесі виробництва; спосіб формування та функціонування системи виробництва, що доповнює поділ праці та його спеціалізацію у рамках підприємства, організації, визначаючи їхні переваги порівняно з одноосібною діяльністю.

По-друге, кооперація – особлива форма організації виробництва, що являє собою добровільне об'єднання учасників для досягнення спільних

господарських цілей. Така форма традиційно розповсюджена в сільському господарстві багатьох країн. Згідно з вітчизняним законодавством, сільськогосподарська кооперація – система сільськогосподарських кооперативів, об'єднань, створених із метою задоволення економічних потреб членів кооперативу [2]; передбачається виробнича сільськогосподарська кооперація та сільськогосподарські обслуговуючі кооперативи. Відновлення кооперації на селі шляхом стимулювання розвитку сільськогосподарських кооперативів, зокрема виробничих, є одним із напрямів інституціонального розвитку форм аграрного господарювання.

По-третє, можна розглядати кооперацію і як форму тривалих економічних зв'язків між спеціалізованими підприємствами при збереженні господарської та юридичної незалежності. Співпраця учасників одного рівня виробництва знаменує горизонтальну кооперацію. Актуальність горизонтальної кооперації на сьогодні пов'язана з роздрібненістю господарюючих суб'єктів аграрного сектора. Тому перспективним виглядають різноманітні форми горизонтальних об'єднань на кооперативній основі.

Складна ієрархічна структура, що охоплює технологічний ланцюг від постачання матеріальних ресурсів і до реалізації продуктів харчування кінцевому споживачеві, визначається як вертикальна кооперація.

Переваги агропромислової кооперації полягають у тому, що вона допомагатиме на законодавчій основі відстежувати кон'юнктуру попиту й пропозиції, організувати ринки збуту, виробляти “правила гри” для всіх учасників виробництва, переробки та реалізації, а також у тому, що через неї здійснюватимуться фінансова політика та інвестиційна діяльність, забезпечуватиметься реальна фінансова підтримка великих і дрібних власників у сільському господарстві. У результаті внутрішньої заінтересованості в підвищенні ефективності та при наявності конкуренції на ринках з'явиться можливість уникнути величезної кількості посередників на внутрішньому й зовнішньому ринках. Через кооперацію здійснюватиметься політика зовнішніх економічних зв'язків – адаптація до правил зовнішньої торгівлі, ліцензування, стимулювання й підтримки експорту продукції аграрного сектора економіки [3]. Для цього кооперація має бути реальна, а не віртуальна.

Зазначений третій підхід до поняття кооперації в економічній літературі часто характеризується терміном “інтеграція”. При всій близькості цих економічних категорій є й відмінності: інтеграція, як правило, передбачає злиття її складових елементів. У цьому контексті інтеграцію можна розглядати як організаційну форму концентрації. Також інтеграція є основою для поглиблення спеціалізації. Інтеграція, на відміну від кооперації, покли-

кана не лише забезпечувати зближення суб'єктів господарювання з метою розв'язання нагальних соціально-економічних питань, а й забезпечити створення економічно залежного об'єднання із взаємовигідними, стабільними зв'язками між всіма його учасниками. Слід зазначити, що інтеграційні структури задовольняють інтереси всіх членів такого об'єднання та є гарантом їх захисту у формуванні зовнішніх зв'язків.

Ведучи мову про інтеграцію, частіше за все мають на увазі вертикальну, хоча можлива й горизонтальна інтеграція: злиття підприємств, що спеціалізуються на певній фазі виробництва, виробляють один і той же продукт.

Сутність вертикальної інтеграції полягає в об'єднанні декількох послідовних стадій виробництва продукту, являє собою форму, що охоплює комбінування виробництва та характеризується його концентрацією. Така інтеграція включає міжгосподарські та міжгалузеві зв'язки, поглиблює стадійну технологічну спеціалізацію, об'єднує учасників у єдиний господарсько-економічний "організм". Інтеграція передбачає також централізацію управління, пропорційний розвиток інтегрованих підрозділів, взаємну заінтересованість у кінцевих результатах. Вертикальна інтеграція дозволяє підприємству отримувати витратні переваги за рахунок зменшення питомих витрат унаслідок: а) об'єднання послідовних технологічних процесів, надійності поставок і збуту тощо; б) економії на трансакційних витратах, що особливо актуально в умовах недосконалих ринків. Друга перевага пов'язана з тим, що угоди здійснюються не на відкритому ринку, а в межах однієї юридичної особи, за трансфертними цінами. Даний поділ визначальний для аналізу ефективності інтеграційних процесів. Ефективність інтеграції з позицій мікроекономічного рівня визначається основною перевагою – формами організації самої інтеграції, технологічними факторами тощо. З макроекономічних позицій ефективність визначається іншим чинником – величиною трансакційних витрат, які наявні в досліджуваній економічній системі з урахуванням відносин між елементами, державного регулятивного впливу та ін.

Критерієм ефективності інтеграції може бути оцінка максимізації виходу продукції або мінімізації спожитих ресурсів, максимізації виходу продукції на одиницю ресурсів, що стимулюватиме трансформацію аграрного виробництва в агропромислове. З іншого боку, таке трактування ефективності має певну обмеженість, адже ґрунтується на зростанні валових показників, економії передусім матеріальних ресурсів. Отримувана у результаті інтеграції економія повинна мати непрямої характер залежності. Сутність інтеграції являє собою не просте сумування видів економічної діяльності, а формування нової якості – єдиного

економічного "організму" із впорядкованими структурно-функціональними взаємодіями. Як наслідок – виникає синергетичний ефект, який підвищує загальну ефективність функціонування такого формування.

Окремі аспекти діяльності сільськогосподарських товаровиробників пов'язані з різними формами кооперування та інтегрування, які можуть переплітатися між собою. Відомим прикладом є агропромислова інтеграція як історична синтезована форма поєднання сільського господарства та промисловості в рамках АПК (сукупність сільського господарства та органічно пов'язаних із ним інших галузей економіки, функціонуючих як єдине ціле) [4]. Є взірці успішних агропромислових об'єднань, комбінатів тощо. Свого часу у процесі приватизації суміжних підприємств частина їхніх акцій передавалася КСП, проте поспішна приватизація переробної сфери не сприяла формуванню оптимальних та ефективних організаційно-правових структур. Постачальники, споживачі-переробники, суміжники, посередники повинні бути заінтересовані у взаємопроникненні капіталів, що має поліпшити розрахунки, фінансові відносини, заінтересованість у кінцевих результатах агропромислової інтеграції. Якщо ж інститут угод перестає ефективно функціонувати – зростають трансакційні витрати. Тож відносини між різними ланками виробничо-збутового ланцюжка, що будуються на одноактних трансакціях, не можна вважати інтеграцією, навіть частковою. Як наслідок, потребує трансформування не тільки аграрний сектор, а й різні групи контрагентів, наприклад, на часі подальша реструктуризація окремих галузей харчової промисловості. Стримуючим фактором інтеграції аграрної сфери є її несформованість у системі взаємопов'язаних ринкових структур. Проблема полягає в тому, що на сьогодні аграрний сектор розрізнений, напівринковий – напівнатуральний [5]. Отже, потрібна реальна інтеграція на нових основах – насамперед, узгоджених інтересах учасників. Причиннозумовлюючий вплив має закон збільшення потреб, зростаючі вимоги споживачів до якості продукції, її фасування та пакування, розширення асортименту тощо. Підвищується необхідність поглиблення ступеня переробки, передпродажної підготовки продукції. Визначальною при цьому є взаємодоповнюваність інтегрованих підсистем. Нереалізовану у повній мірі ідею промислово-фінансових груп можна трансформувати у створення агропромислово-фінансових груп, хоча на сьогодні в Україні більш ефективно функціонують промислово-аграрні групи, створені під егідою потужних промислових підприємств, які беруть під свою опіку окремі аграрні господарства. Відомі приклади, коли промислові підприємства беруть на баланс окремі аграрні підприємства або почи-

нають розвивати власне сільськогосподарське виробництво. Часто такі промислові підприємства не пов'язані технологічно з аграрним сектором, через що їхні взаємозв'язки не можна розглядати як інтеграцію, це швидше приклад диверсифікації діяльності з певною стратегічною метою. Інакше відбуватиметься підміна сутності явищем (змісту – формами його прояву). Організаційно-правові форми такої взаємодії також можуть бути різні, наприклад – дочірнє підприємство тощо. Розвиток у рамках однієї юридичної особи різнопланових напрямів діяльності визначається категорією “диверсифікації” виробництва. Якщо вертикальні зв'язки характеризуються здебільшого організаційною лінійністю, то у диверсифікованих формуваннях (із функціонально незалежними складовими) відносини нелінійні (наприклад, матричні). Водночас термін “інтеграція” широко застосовується у сучасній економічній літературі й не обов'язково пов'язується з утратою структурними одиницями інтеграції господарсько-юридичної самостійності. Тобто можна говорити про “повну” або “часткову” інтеграцію. Крім усіх інших ознак інтеграції цей поділ залежить від форми участі у капіталі партнера при їхньому взаємопроникненні. Неповна міжгалузєва інтеграція в агропромисловому виробництві може будуватися й на довготривалих договірних зв'язках (контрактації), коли відносини між учасниками характеризуються стабільними зовнішніми трансакціями.

Виходячи з викладеного, можна зробити два висновки. По-перше, на сьогодні міжсекторальні зв'язки підприємств вітчизняного АПК є дезінтегрованими. Нова форма – агропродовольча система – також, швидше абстрактне, а не реальне утворення, тобто не є системою у галузево-господарському розумінні. Якщо функціональні зв'язки тут беззаперечні, то структурні практично відсутні. По-друге, аграрно-промислово-торгівельна інтеграція й АПК не тотожні поняття і співвідносяться між собою як зміст і форма. Вертикальне інтегрування аграрного сектора з контрагентами дозволить, по-перше, говорити про такі системи як про реальність; по-друге, і найбільш основне, підвищити ефективність трансакційного ланцюжка. Інтеграція як процес потребує свого інституціонального оформлення. Поглиблення аграрно-промислово-торгівельно-фінансово-інформаційно-маркетингової інтеграції є процесом подальшої інституціоналізації досліджуваної економічної системи. Кінцевою метою можна вважати формування інтегрованої системи багатогалузєвих комплексів, які взаємодіятимуть між собою та із зовнішнім середовищем на засадах взаємної вигоди. Узагальнено кооперацію та інтеграцію можна розглядати як форми ринкового підприємництва, отже, вони мають відповідати основним його принципам.

В Україні нові інститути формуються повільно, визначаючи тривалість періоду інституціональної трансформації. Інституціональна слабкість трансформаційних та інтеграційних процесів зумовлює доповнюючий або заміщуючий координаційний вплив держави, пов'язаний з координаційними витратами. Значні координаційні витрати були однією із причин неефективності державного регулювання АПК у часи командно-адміністративної економіки [6]. Тому з погляду інституціоналізму заходи державного регулювання будуть ефективними, якщо сприятимуть загальному зниженню трансакційних витрат.

Висновки. Інтегровані агропромислові об'єднання є важливішим напрямом реалізації об'єктивного процесу інтеграції в економіці України. Головна особливість сучасних інтегрованих агропромислових формувань полягає в тому, що в їх функціонуванні окрім сільськогосподарських, переробних, торговельних та обслуговуючих галузей АПК беруть участь структури, які технологічно не пов'язані з агропромисловим виробництвом. Через пряму та опосередковану участь в діяльності об'єднань відбувається злиття аграрного капіталу з капіталом фінансових та індустріально-промислових галузей. Аналіз сукупності різноспрямованих факторів дозволяє зробити висновок, що реальне аграрно-промислово-торгівельно-фінансово-інформаційно-маркетингове інтегрування ще попереду. І це об'єктивний, на даному етапі, процес. Розвиток аграрного підприємництва та поліпшення результативності аграрного сектора будуть сприяти зміцненню позицій сектора. Вирішальну роль відіграватиме формування відповідного інституціонального середовища, яке сприятиме як зростанню ефективності аграрного господарювання, так і інтеграційним процесам із постачальниками ресурсів, сектором переробки сільськогосподарської сировини, сферою обігу, інфраструктурним сектором на фоні сприятливого та ефективного державного регулювання та координаційної діяльності. Наявність нерозв'язаних питань аграрної трансформації визначає необхідність окреслення стратегічних напрямів інституціонального розвитку, формування ефективного вітчизняного аграрного сектора.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Slepneva, L.R. and Novakovskaya, O.A. (2006), *Integratsionnyye protsessy v agropromyshlennom komplekse Rossii v sovremennykh usloviyakh* [The integration processes in agroindustrial complex of Russia in modern conditions], monograph, Izd-vo VSGTU, Ulan-Ude, Russia, 130 p.
2. Закон України “Про сільськогосподарську кооперацію” із змінами і доповненнями, внесеними Законами України від від 20 листопада 2012 року N 5495-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://>

search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/Z970469.html.

3. Панасюк Б. Економічна політика з'єднання галузей АПК // Економіка України. – 2001. – № 5. – С. 59-67.

4. Никонов А.А. Спираль многовековой драмы: аграрная наука и политика России (XVIII-XX вв.). – М.: Энцикл. рос. деревень, 1995. – 574 с.

5. Лопатинський Ю.М. Трансформація аграрного сектора: інституціональні засади. – Чернівці: Рута, 2006. – 344 с.

6. Горлов С. М. Организационно-экономические проблемы развития и становления системы агробизнеса в переходной экономике. – Ставрополь: Сев-КавГТУ, 1999. – 219 с.